

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Y.Q.Qayumova, X.M.Komilova	
Turkiston Qum baliği Gobio lepidolaemus (K.Kessler1872)ning morfometrik xususiyatlarining qiyosiy tahliliga oid	103
U.I.Obidjanov	
Biologiya o'qitish metodikasidan laboratoriya ishlarini takomillashtirishning ayrim masalalari.....	108
E.X.Najmiddinov, M.A.Muxammadiyev	
Baliqlarning gelmintoz kasalliklariga qarshi antigelmint preparatlarni qo'lash usullari	112
M.M.Mirzaxalilov	
Shahrixonsoyda tarqalgan Kushakevich yalangbalig'ining (Iskandaria kuschakewitschi) ba'zi morfobiologik ko'rsatkichlari	115
N.B.Ikramov	
Shimoliy Farg'ona kanali algoflora taksonlarining mavsumiy dinamikasi	119

GEOGRAFIYA

M.H.Otamirzayeva	
Daryo havzalari landshaftlarini tadqiq etishning zamonaviy metodlari	126
O.I.Abdug'aniev, D.B.Kosimov	
Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tizimining reprezentativligi va samaradorligini baholash usullari	133
M.R.Atabayeva	
O'zbekiston tabiiy geografiyasi kursida "Ichki suvlari va suv boyliklari" mavzusini interfaol o'rganishda klaster usulidan foydalanishning ahamiyati	139
O.I.Abdug'aniev, T.D.Komilova	
Tabiat xilma-xilligi: nazariy asoslari, yondashuvlar va o'rganish usullari	144
P.R.Qurbonov	
O'zbekistonda urbanizatsiya jarayonlari rivojlanishining asosiy bosqichlari	150

ILMIY AXBOROT

Q.B.Baratov	
Bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlash tizimini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari	158
A.N.Qosimov	
O'quvchilarda sport vositasida milliy identiklikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik mazmuni	166
J.V.Solijonov	
Bo'lajak pedagoglarda mantiqiy tafakkur rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari	172
A.Aloxunov	
Arxeologik tadqiqot usullari xususida	175
I.Aldashev	
O'quv jarayoniga media ta'limning integratsiyasi	182
I.R.Asqarov, G.A.Mo'minova	
Dalachoy tarkibidagi vitaminlar miqdorini aniqlash va ularning organizmga ta'siri	188
F.O'.Toshboltayev	
Bo'lajak informatika o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasi asosida rivojlantirish modeli	194
A.N.Meliboyev	
Inson oliy qadriyat tamoyili asosida jamiyatda kambag'allikni qisqartirish chora-tadbirlarining kelgusidagi vazifalari	199
I.A.Suvanov	
Global o'zgarishlar jarayonida AQShning mafkuraviy taraqqiyot yo'li va uning o'ziga xosligi	205
G.R.Mamadaliyeva	
Ingliz va o'zbek tillarida "foot/oyoq" kontseptining nominativ maydoni	211
M.O.Habibullaev	
Korrupsiyani vujudga keltiruvchi ijtimoiy omillari va unga qarshi kurashning mexanizmlari	219
F.T.Raximova, S.S.Usmanova	
Minimal matnlarning kognitiv tahlili	222

O'QUVCHILARDA SPORT VOSITASIDA MILLIY IDENTIKLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK MAZMUNI

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ В СРЕДСТВАХ СПОРТА

SOCIO-PEDAGOGICAL CONTENT OF NATIONAL IDENTITY FORMATION IN STUDENTS THROUGH SPORTS

Qosimov Akmaljon Nasirdinovich¹

¹Qosimov Akmaljon Nasirdinovich

— Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

Annotasiya

Ushbu maqolada o'quvchilarni sport vositasida tarbiyalashning pedagogik ahamiyati, xalq an'anaviy qadriyatlarini bayram, marosim, udumlar va tadbirlarning milliy tarbiyaning manbasi sifatidagi o'zni alohida ahamiyatga ega ekanligi global taraqqiyot jarayonida identiklik tanazzulini vujudga keltiruvchi davrda hal qiluvchi rol o'ynashi yoritib berilgan.

Аннотация

В данной статье особое значение имеют теоретико-методологические основы формирования национального самосознания у студентов через спорт, роль национальных традиционных ценностей праздников, обрядов, обычаев и мероприятий как источника национального воспитания.

Abstract

In this article, the theoretical-methodological foundations of the formation of national identity in students through sports, the role of national traditional values of holidays, ceremonies, customs and events as a source of national education are of particular importance. playing was explained.

Kalit so'zlar: o'quvchilar sporti, xalq an'anaviy qadriyatlari, madaniyatlararo munosabatlar, amaliy ko'nikmalar, uzluksiz ta'lim, individual sifatlar, iqtisodiy taraqqiyot, ta'lim standartlari, ta'lim va tarbiya, ilmiy-metodik, subyektiv yangilik.

Ключевые слова: спорт, народные традиционные ценности, межкультурные связи, практические навыки, непрерывное образование, индивидуальные качества, экономическое развитие, образовательные стандарты, воспитание и обучение, научно-методические, субъектные инновации у студентов.

Key words: sports, folk traditional values, intercultural relations, practical skills, continuous education, individual qualities, economic development, educational standards, education and training, scientific-methodical, subjective innovation in students.

KIRISH

Milliy identiklikdagi aksiologik qadriyatlar tizimini o'rganishda ijtimoiy-gumanitar, falsafa tarixi sohalarida G'arb va Sharq olimlari ilmiy izlanishlaridan foydalanildi. Aynan identiklik atamasi ostida G'arb tadqiqotchilari XX asr davomida va XXI asr boshlarida katta miqyosda tizimlashgan tadqiqotlarni olib borishgan.[1] Bu tadqiqotlarda identiklik va qadriyatlar ko'proq milliy davlatchilikni tashkil etish asosi sifatida olib qaraladi.[2] O'zbekiston ijtimoiy-gumanitar fanlarida identifikatsiya, identiklik, milliy identiklik muammolari nihoyatda kam o'rganilgan masalalardan biri bo'lib hisoblanadi.

Identiklik ijtimoiy rivojlanish jarayonida paydo bo'lib, muayyan yaxlit strukturaga daxldorlik hissi bilan bog'liq holda, inson tomonidan o'zining ana shu strukturani bir qismi ekanligi va uning tarkibida muayyan aniq o'ringa ega ekanligini anglashni bildiradi. Identiklik kishiga o'z ehtiyojlarini qondirish va jamiyatda o'z o'rnini topishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida unga eng og'ir azob – butkul yolg'izlik va shubhalardan xalos bo'lish imkonini beradi. Shulardan kelib chiqib, biz «identiklik» tushunchasiga o'zimizning mualliflik ta'rifimizni berdik: «Identiklik – bu rivojlanish jarayonida paydo bo'ladi va muayyan yaxlit strukturaga mansublik hissini tuyish, shuningdek, shaxsning aynan ushbu strukturaga tegishli ekanligi va uning tarkibida muayyan aniq ijtimoiy guruhning bir qismi ekanligini anglashni bildiradi. Identiklik vositasida inson o'zi mansub bo'lgan ijtimoiy makondagi sotsiomadaniy ehtiyojlarini qondiradi va u orqali jamiyatda o'z o'rnini topadi». Shunday bo'lsada, ayrim holatlarda identiklik milliy ruh, xarakter va o'zlikni anglash omillari bilan e'tirof qilinadi.

Jamiyatda yetakchi va ustun hisoblangan sosiomadaniy identifikatsiya odatda, nafaqat shaxsni, balki sotsiumda istiqomat qilayotgan avlodlarning ham o'zini har tomonlama ijobiy baholashi yoki sotsial muhitga muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi bilan bog'liq mutanosibliklarni aks ettiradi. U yoki bu identifikatsiyaning ijtimoiy strukturadagi o'rni sotsiomadaniy kontekstning o'zgarishi ta'sirida almashishi mumkin. Masalan, har bir davrning boshqaruv apparatidagi o'zgarishlar yangi shaxslararo yoki avlodlararo identifikatsiyani paydo qilishi mumkin. Jumladan, XX asrning 30-60- yillaridagi insonlar uchun non mukofot rolini bajarishi muqarrar edi. Ammo bugungi kun avlodiga nonning qadrini android tizimidagi texnik vositalar (kompyuter, telefon, turli maishiy texnika buyumlari) qiymati bilan solishtirish mutlaqo tushunarsiz holat hisoblanadi. Lotincha (identus – aynanlik, mansublik, o'xshashlik) - shaxs tomonidan o'zining qaysi sotsial guruhga mansubligi hamda shu sotsial guruh doirasida ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, maishiy, axloqiy stereotiplarga amal qilinishi. Identiklik insonda «men kimman», «mening boshqalardan farqim nima» degan savollar asosida vujudga keladi va bunda inson o'zlikni anglash jarayonidagi murakkab yo'lni bosib o'tadi.[3]

Yaqin vaqtlargacha «identiklik» tushunchasi ilmiy bahs-munozaralarda deyarli ishlatilmas va qo'llanmasdi. Mazkur atamaning nazariy va empirik o'rganish predmeti bo'lmagan. U monografiya, darslik va jurnal materiallarida uchramasdi. Bu tushunchani hatto falsafa, psixologiya lug'atlarining so'nggi nashrlarida ham uchratmaymiz. Faqat so'nggi o'n yilliklarda «identiklik» atamasi milliy matbuot sahifalarida paydo bo'la boshladi. Shunday bo'lsa-da, u hamon aksariyat o'quvchilar uchun notanish, tushunarsiz bo'lib, odatiy ilmiy kategorial apparatga qiyinchilik bilan moslashmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Milliy identiklikni tushunishda yondashuvlar tahlilini mutaxassislar instrumental, primordial va konstruktiv yondashuvlarga ajratadilar. Aynan shu yondashuvlar identiklik omilini belgilashda ko'plab munozara va bahslarga sabab bo'lmoqda.

Identiklik rivojlanish jarayonida paydo bo'ladi va kishilarning muayyan yaxlit strukturaga daxldorlik hissini tuyish asosida o'zining muayyan aniq o'ringa egaligini u orqali namoyon etishini anglatadi. Identiklik insonga o'z ehtiyojlarini qondirishga va jamiyatdagi o'z o'rnini topishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida insonga eng og'ir azob, ya'ni butkul yolg'izlik va shubhalardan xalos bo'lish imkonini beradi.

«Milliy identiklik» ta'limoti P.Alter nazariyasiga ko'ra mavjud komponentlarni madaniy-milliy identiklik va fuqaroviy- siyosiy monandlikka ajratadi. Unga ko'ra madaniy-milliy identiklik asosini – an'analar, urf-odatlar, diniy e'tiqod, til umumiyliqi qamrab oladi. Fuqaroviy va siyosiy identiklikning shakllarini esa sotsiumda istiqomat qilayotgan aholi qatlamining siyosiy ongi va huquqiy madaniyati rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan integrallashtiruvchi omil, ya'ni jamoaviy identiklik tashkil etadi.[4]

Amerikalik tadqiqotchi K.Levin o'zining «maydonlar nazariyasi» ta'limotida identiklik: a) «subyekt» (individ/davlat), b) «atrof-muhit fazosi» (Ye-environment) va v) «hayot fazosi» (L-life) orqali shakllantiriladi. Identiklik (I-identitii)ni modellashtirar ekan, K.Levin geografik, tarixiy, diniy, til va boshqa shu kabi unsurlarni quyidagi formulaga soladi, ya'ni $I=E-L$ yoki «identiklik» (I) «hudud», «iqlim» (E) asnosida «sivilizatsiyalar», «mafkuralar» (L)ga tayanib milliylikni tashkil etadi.[5]

Ushbu nazariyalarga asoslanib, biz tadqiqot ishimizda qoraqalpoq milliy identikligining strukturaviy komponentlarini quyidagicha tasnifladik: a) emotsional-hissiy komponent; b) xulq-atvor komponenti; v) kognitivlik komponenti. O'z navbatida, emotsional-hissiy komponent: a) milliy tuyg'u; b) iftxor; v) kayfiyat; g) milliy xarakterni; hulq-atvor komponenti: a) fuqarolik pozitsiyasini ko'rsatish; b) o'zi mansub bo'lgan fuqarolarni qo'llab-quvvatlash; v) ijtimoiy munosabatlar birligini taklif etish; kognitivlik komponenti: a) milliy ong; b) milliy o'zlikni anglash (ratsionallik) omillarini tashkil etishini taklif qildik.

Bunday vaziyatda MDH mamlakatlarida avval mavjud bo'lgan «sovet kishisi» identikligining yangi paydo bo'lgan mavjud etnik identiklik oldidagi «inqirozi» kuzatiladi. Bu salbiy geterostereotiplarning paydo bo'lishi, etnik dahldorlik bilan bog'liq negativ tuyg'ularning shakllanishi, shuningdek, «kamsitilish»ni o'tkir his qilish va «titul», ya'ni asosiy etnosdan madaniy yiroqlashish bilan bog'lanib ketdi. Bunda «majburiy etniklik sindromi» namoyon bo'lib, u «insonlarning o'z irodasi va xohishiga qarshi o'laroq qaysidir etnosga tegishlilik bilan ulanib ketdi va uning ijtimoiy hayoti va tafakkurida muhim xarakteristikaga aylanadi. Yangi g'oyaviy qarashlar kishining jamiyatdagi o'rni, huquq va majburiyatlari doirasini belgilay boshladi, natijada har bir

a'zoning yangi tizimga o'zini o'zi identifikatsiyalashishi yuqori o'ringa chiqadi. Tabiiyki, har qanday jamiyat yangitdan shakllanayotgan identiklikni ijobiy mazmun kasb etishini istaydi.

Ijobiy (pozitiv) identiklik ko'pchilik odamlarga xos bo'lib, u kishida o'zi mansub bo'lgan va boshqa etnik guruhlarga nisbatan tolerantlik muvozanatini namoyon etadi. Uni bir tomondan, etnik guruhning mustaqil va barqaror hayot kechirishini ta'minlovchi shart sifatida, ikkinchi tomondan, polietnik dunyoda osoyishta madaniyatlararo muloqotning shakli sifatida baholash mumkin. «Har bir inson – deb yozadi Abu Nasr Forobiy, – o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi. U bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi. Shu sababli yashash uchun zarur bo'lgan, kishilarni bir-birlariga yetkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p kishilarning birlashuvi orqaligina odam o'z tabiati bo'yicha intilgan yetuklikka erishuvi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va yetuklikka erishuvi mumkin. Bularning har biriga yashash va yetuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni yetkazib beradi».[6]

Ijtimoiy fanlar tizimida identiklik, ya'ni mansublik «me'yor» kategoriyasi orqali ham ifodalanadi. Shakliga ko'ra etnik mansublik ijobiy mazmun bilan boyitilgan «tolerantlik» (bag'ikenglik, chidamlilik) ko'magida turli etnoslarning o'zaro muloqot hissini «ijobiylik» asosida shakllantiradi. Ijtimoiy hayotda «ijobiylik» omili hamma vaqt bir xil mazmun kasb etmasligi mumkin. U «kosmopolitizm» (dunyo fuqarosi ma'nosida keladi) nazariyasidan farqli ravishda «me'yoriy» etnik identiklikka ega bo'lgan etnomadaniy qadriyatlarni afzal deb biladi. Sosiologik «me'yor» «aynanlik» yoki «mansublik»dan chekinib, «indifferent» (loqayd)lik va gipoidentiklik (etnonigilizm) xususiyatlarni namoyon qilishi mumkin.

XX asrning 90 yillaridan boshlab dunyo xaritasining keskin o'zgarib borishi va bir qator mustaqil davlatlarning vujudga kelishi ilmiy muloqotda «o'zlikni anglash» g'oyasini giperidentiklik shaklida rivojlantirib bordi. Sotsiumda etnik va fuqarolik mansublikni qo'llab- quvvatlash yoki ulardan butunlay voz kechish geometrik progress asosida kuchayib ketdi. O'z navbatida ushbu omilning u yoki bu ma'noda tezlashishi ma'lum bir etnik jamoalar uchun norasolik, cheklanish, etnik guruh vakillarining o'zlik uchun uyalish hissini keltirib chiqaradi. Identiklikda o'zidagi mansublikka nisbatan salbiy munosabatda bo'lish, shaxsning atrof bilan ijtimoiy madaniy muloqotga kirishishida ma'lum qiyinchiliklarni sezishga olib keladi. Natijada «etnonigilistik» kayfiyat insonning o'zidagi etnik mansublikdan begonalashuviga sabab bo'ladi.

Mansublikning yana bir shakli «giperidentiklik» bo'lib, unda guruh a'zolari sotsiumda etnik ustunlikka erishish uchun qat'iy hujum tamoyiliga asoslanadi. Sotsiologiyaga oid adabiyotlarda giperidentiklik tushunchasiga xolis qonun-qoidalar doirasida mavjud turga nisbatan harakatlanuvchi «etnoegoizm» iborasi qo'llaniladi. Avvalgi turlarga nisbatan «etnoegoizm» tartibli harakat qiladi va jamiyatdagi qaysidir etnik guruh a'zolari bilan muloqotga kirishishda «nafrat», «g'azab» yoki o'z xalqi muammolarini o'zgaralar hisobiga hal etish huquqini qo'lga kiritish hissini namoyon etadi.

Xalqlar psixologiyasini ilmiy o'rganish hamma vaqt dolzarb muammolardan biri bo'lishiga qaramay, uning umumiy tomonlari turli fan vakillari va mutaxassislari tadqiqotlarida turlicha o'rganilgan. Shunday bo'lsada, muammoning xususiy tomonlari, ayniqsa ayrim etnik guruhlar, katta yoki kichik millatlarga xos xususiy tomonlar yetarlicha tahlil etilmay qolaveradi. Nemis tadqiqotchisi V.Vundt xalqlar psixologiyasi xususida quyidagi fikrlarni ilgari suradi: «xalqlar psixologiyasi individual psixologiya singari mustaqil fan bo'lib, u individual psixik jarayonlar asosida rivojlanib boradi».[6] Vundt «millat» va «xalq» tushunchalarini tenglashtirgan holda etnopsixologiyaning tadqiqot obyektini til, folklor va urf-odatlarining axloq kurtaklari bilan birga o'rganishni ta'kidlaydi. U «til xalq ruhida yashaydigan tasavvurlar, qonunlar va ularning aloqadorligini umumiy shaklda qamrab oladi. Afsonalar esa tasavvurlarning ilk mazmunini o'zaro bir-biriga hissiy aloqadorlik va ulug'vorlik ruhida namoyon etadi, urf-odatlarda mavjud tasavvur va ulug'vorlikdagi ifodaning umumiy yo'nalishlari aks ettiriladi»[7] – deb izoh beradi. Tabiiyki, etnik identiklik xalq psixologiyasining ifodasini beradi.

Individ o'ziga u yoki bu ijtimoiy makonni tanlar ekan, shu bilan o'zi uchun aniq identiklikni ham tanlaydi. Biroq noturg'un hayot kishilarning sotsiumdagi o'rnini o'zgaruvchan, ya'ni – bugun turmushning sotsial pillapoyalarida biror narsa ahamiyatli bo'lsa, ertasiga esa boshqa holat

«ommabop, nufuzli, dolzarb» bo'lishi tufayli individning ayni damdagi jamiyatda egallagan o'rnini hamma vaqt ham nufuzli va foydali bo'lishiga kafolat berolmaydi. Tabiiyki, individ barqaror mansublikni istaydi, chunki o'zgaruvchan shart-sharoitlar uning ijtimoiy-ruhiy barqarorligini izdan chiqarib yuborishi mumkin. Shundan kelib chiqib unda ba'zan etnik mansublik ustuvorlik qilsa, ba'zida diniy identiklikka ehtiyoj paydo bo'ladi.

Mutaxassislarning e'tirof etishlariga ko'ra, bugunga kelib yer yuzida 1600 dan ortiq millat va elatlarning vakillari istiqomat qiladilar. Geografik xaritaga diqqat bilan nazar tashlaydigan bo'lsak, unda bor-yo'g'i 250 ta atrofida davlatlarning ro'yxati keltirilganligini ko'rish mumkin. Agarda, ulardagi diniy e'tiqod holatini kuzatadigan bo'lsak, raqamlar yanada qisqaradi, balkim u bor-yo'g'i bir nechta o'ntani yo tashkil qiladi yoki yo'q. Jinslar orasidagi tafovutni kuzatadigan bo'lsak, mavjud sanoq tizimi ikkiga kelib to'xtaladi xolos, ya'ni erkak va ayol. Ichki va tashqi, iqtisodiy va ijtimoiy siyosatimizda barcha omillarni chuqur tafakkurga asoslanib tahlil etiladigan bo'linsa, murakkab sinovlardan ilgarilab o'tilishi uchun identiklikning muhim omili bo'lgan mental xususiyatlar va uni belgilab beruvchi sotsial darajalarga alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'ladi. Xulosa sifatida yana shuni ta'kidlash kerak, milliy identiklik tizimi demokratik tafakkur salohiyatining namoyon bo'lishida ilgari suriladigan maqsad va vazifalarga bog'liq bo'ladi.

O'tgan asrning yetmishinchi yillaridagina milliy tuyg'u, o'z-o'zini anglash va uning mohiyati jiddiy o'rganila boshlandi. Masalan, N.Jan-dildin milliy psixologiya tushunchasini tahlil etar ekan, milliy tuyg'u va uning psixologik xususiyatlarini yoritishga urindi. Uning fikricha, milliy tuyg'u nafaqat o'z xalqi, balki boshqa millatlar, insoniyat turmush tarzining o'zgarishi bilan rivojlanadigan inson ruhiyatining o'ziga xos ko'rinishlarining murakkab majmui. Bu o'zgarishlar xalqning taqdiri, g'ururi va if-tixoriga bevosita yoki bilvosita ta'sir qiladi, uning tarixdagi o'rnini va boshqa millatlar bilan munosabatlarida aks etadi.[7]

NATIJALAR

Bizning fikrimizcha, N.Jandildin milliy tuyg'ularning ijtimoiy determinizm, ya'ni, tabiat, jamiyat hodisalari hamda inson irodasi, hulq-atvori qonuniyatlarining o'zaro ta'siri, aloqadorligini to'g'ri ko'rsatadi. Zero, o'zligini anglay olgan millatgina o'ziga millatlarining urf-odatlarini, an'analari, e'tiqodi, turmush tarzi va dunyoqarashini tabiiy qabul qiladi va hurmat qiladi. Milliy o'z-o'zini anglash sub'yektlar ma'naviyatida psixologik fenomen sifatida ifoda-lanadi, amalga oshadi. Ma'naviyat – murakkab va ko'p ma'noli tushuncha. U inson ongi, fikri, e'tiqodlarining ko'p tomonlari, madaniy me'ros va zamonaviy ilmiy va adabiy qadriyat-larning tizimi, urf-odatlar, marosimlar, diniy e'tiqodlarni qamrab oladi. O'z navbatida, sanab o'tilgan hodisalarning har biri ko'pgina aniq qadriyatlardan tashkil topgan. Tabiiyki, ularning hammasi ham o'zining imkoniyatlari, mustaqillik ehtiyojlariga xizmat qilishi, jamiyat va odamlarga ta'siri bo'yicha teng qiymatli emas. Psixologiya fani oldida bu murakkab fenomen ichidan shunday psixologik hodisalarni ajratib olish zarurligi aniq belgilab olinganki, ularni hisobga olish milliy o'z-o'zini anglashning shakllanishiga yordam beradi.

Darhaqiqat, bugungidek axborot, tashqi salbiy ta'sirlar xavfi ortib borayotgan bir paytda aholining har bir qatlami va ijtimoiy toifasini o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan holda, ularning milliy o'zligini anglashlarini shakllantiruvchi amaliy ishlar, tadbirlarni amalga oshirishning yangi-yangi usullarini ishlab chiqish zarur.

So'nggi vaqtlarda milliy o'z-o'zini anglashga bo'lgan qiziqish nafaqat ijtimoiy-siyosiy, fal safiy, tarixiy, balki psixologik yondashuvlarda ham kuzatilmoqda. A.B.Bagdasarova milliy o'z-o'zini anglash tushunchasini butun olam nazariyasi tahlil qiladi: milliy o'z-o'zini anglash o'zida ijtimoiy, siyosiy, ekologik, ta'limiy, estetik, falsafiy, diniy qarashlarni namoyon qiladi va diniy rivojlanishni turli millatlarda aks ettiradi. Shu yo'sinda milliy tafakkur millatlar-ning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, hayotiy jarayonlari bilan birga milliy ta'limini aks ettiradi.[7] G.Nikishov urg'uni o'zlikni anglashning ma'nosiga qaratadi: o'zlikni anglash har bir insonning alohida ratsional holda yoki aql orqali emas, uni chuqur anglashda, hissiyotda namoyon bo'ladi va uning rivojlanishiga ko'pgina omillar, intuitsiya va sezgi ta'sir ko'rsatadi. Rus tilida u oddiy qalb deb e'tirof etiladi.[8] P.I.Kovalevskiyning fikricha, milliy tafakkur intellektual tabiatga ega. «Milliy o'zlikni anglash, – deb yozadi Kovalevskiy, – idrokning akti hisoblanib, unda shaxs o'zini millatning bir qismi deb hisoblaydi. Bu hayot boshlanishining asosini tushunish va maqsadlarning o'zaro uyg'unligi ta'siri bo'lib, unga butun xalq va uning alohida a'zolari kirib ketadi».[9] G.P.Fedotov millat va milliy o'z-o'zini anglash muammolarini o'rganishda, avvalo biror bir xalqning mavjud bo'lish tarixi, uning dav-lat qurishga bo'lgan intilishlarini anglash lozim, deb hisoblaydi.

Milliy o'zlikni anglashni rivojlantirishda asosiy ma'naviy vazifalar intellegensiyaga yuklanadi, ya'ni bu tushuncha siyosiy xarakterga ega bo'ladi. Shunday qilib, o'zlikni anglash ong osti darajasida hosil bo'lib, tafakkur darajasida na-moyon bo'ladi; o'zining milliy xususiyatlarini saqlab qolishga intilayotgan individlar qarashlarini aks ettiradi.

Ko'niktirish funksiyasi – hayotiy faoliyat davomida individning milliy xususiyatlariga o'rganishi. Bu jarayonda asosiy rolni o'zida qadriyatlarining xususiyat tizimini saqlaydigan til o'ynaydi. Shu bilan birga bu yerda tarixiy voqealarga tayanish, qahramonlar, milliy madaniyat namoyondalariga ham tayaniladi. Til o'rganish orqali shaxs milliy madaniyat olamiga kirib boradi.

Milliy o'zlikni anglashning yana himoya funksiyasi ham mavjud. U madaniy qadriyatlarni saqlashda namoyon bo'lib, milliy-madaniy qiziqishlarni himoyalash va rivojlantirish, milliy qadriyatlarni ichki yoki tashqi ta'sirlardan asrashni ta'minlaydi. Milliy o'zlikni anglash an'alarini avloddan-avlodga uzatishda, bun-dan tashqari tarixiy, diniy va madaniy boyliklarni saqlashda ishtirok etadi. Bilish funksiyasi nafaqat avlodlar xotirasini saqlashda, balki hayotning o'zida butunligicha ham ishtirok etadi.

O'zini nazorat qilish va javobgarlik funksiyasi ham bu jarayonlarda zarur bo'lib, milliy o'zlikni anglash bahslardan xoli emas, ya'ni o'zlikni anglash asoslarining buzilishi ijti-moiy harakatga ta'sir etadi. Javob reaksiyasi madaniy xulqning ichki darajasiga bog'liq bo'ladi.

N.V.Koksharov esa milliy o'z-o'zini anglashning shakllanishi va rivojlanishidagi asosiy omillarni sanab o'tadi: madaniyat, fan, til, ta'lim tizimi, ziyolilar va o'z-o'zini nazorat qilish. Til milliy madaniyatning asosi hisoblanib, tilni yo'qotish milliy tafakkur yo'qolishiga qo'yilgan birinchi qadamdir.

MUHOKAMA

Bunda asosiy o'rin fanni rivojlantirish, milliy madaniyat va milliylik, zamonaviylik va tarixiylikni uyg'unlashtira oladigan kadrlarni shakllantirish hisoblanadi. Milliy o'zlikni anglash va milliy ruh o'zaro bog'liq bo'lib, bir-biriga asoslanadi. Milliy tafakkur madaniyatga ta'sir qilgani kabi, insoniyat madaniyati din ruhiyatiga ham ta'sir etadi. Milliy o'zlikni anglashning zaruriy komponentlaridan biri – xotira. U tufayli ajdodlar va avlodlar o'rtasida uzilmas zanjir, bog'liqlik hosil bo'ladi. Inson xotirasi uning vijdonini shakllantiradi, o'tganlarga munosabat, qarindosh va do'stlarga hurmatni yaratadi. Millatning tarixiy xotirasi xalq iqlimini hosil qiladi, unda xalq yashaydi, unda barcha madaniy rivojlanish namoyon bo'ladi. Milliy tafakkur-ning o'lchamli shakli etnostereotiplar hisoblanadi, ular muhim vazifani bajaradi. Etnostereotiplar insonning ijtimoiylashuvi va madaniylashuvini o'rganadi. Etnostereotip – ijtimoiy asoslangan tizimli obraz yoki boshqa etnik tasavvurlardir. Stereotiplar insonning abstrakt tushunchalarga intilishi bo'lib, insonlarning umumiy birlashuvi xarakteridir. Ular umumiy etnik muloqotda shakllanadi va tashkillashtirilmagan axborot tushunchalaridan hosil bo'ladi. Shu bilan bog'liq holda stereotiplar tanlanish asosida shakllanadi.

Kategoriyalashuv – «biz–ular», individ ijtimoiy guruhlar bilan bog'liq. Shu qatorda differensasiya va identifikatsiya jarayoni bir butun bo'lib, ular ijtimoiy mansublikni shakllantiradi – o'zini qaysidir guruh a'zosi deb hisoblaydi. Madaniyatda asosiy o'rin mansublikka qaratiladi. Unda muhim mezon sifatida diniy moslashuv olinadi va shu bilan G'arb va Sharq olamiga yondashuv oldinga chiqadi. Bu tasavvurlar madaniy ijtimoiylashuvda va boshqa xalqlar bilan aloqada namoyon bo'ladi. Bu tasavvurlarning asosiy qismi umumiy tarix, madaniyat, an'ana, davlatchilik tasavvurlaridan hosil bo'ladi. Etnoijtimoiy tasavvurlarda fikr, ishonch, g'oya aks etib, ular afsonalarda o'z aksini topadi. Etnik mansublik shu bilan birga tizimning qurilishi va boshqa etnoslar orasidagi muloqotni namoyon etadi. Uning yordamida inson o'z o'rnini jamiyatda topadi va guruh ichida va tashqarisida xulqini o'rgana boshlaydi. Inson etnik mansublikda o'zini ideal bilan solishtirib, o'ziga o'xshashini qidiradi. Biroq etnik mansublik bu etnik jamiyatning ahamiyatli a'zo si hisoblanadi. Undan tashqari, u insonga o'z o'rnini topish va o'rnatishda keng imkoniyatlar beradi. Bu imkoniyatlar etnik jamiyatga tayanadi va unga nisbatan ma'naviy aloqalarga ega. Milliy o'zlikni anglash milliy xarakterga ega. Milliy xarakter maxsus, fizik, ruhiy sifatlar bo'lib, u yoki bu millat tasavvurlarini namoyon etadi. Har bir xalqning tarixi murakkablik va qarama-qarshiliklarga to'ladir. Shu sababli, har bir xalqning xarakteri ham murakkab va geografik ta'sirga ega. Milliy xarakter 2 guruhga bo'linadi: tabiiy-biologik va ijtimoiy-madaniy. Birinchi guruh omillarida turli ijtimoiy qatlamga mansub kishilar o'ziga xos turlicha me'yorlarni o'zida aks ettiradi; reak siya va temperament, jamiyat unda turli qadriyatlar tizimi bilan belgilanadi. Shuning uchun

T.G.Grushevskaya fikricha, milliy xarakter ostida ijtimoiy qadriyatlar yotadi. Qadriyatlarning turg'unligi millat, jamiyat turg'unligini ta'minlaydi. Shunday qilib, milliy o'zlikni anglash madaniyat bilan belgilanib, milliy xarakter darajasida namoyon bo'ladi. Yuqoridagi fikrlarga asoslanib quyi dagi xulosani chiqarish mumkin: Milliy tafakkurning ishchi xususiyatlari millat tasavvurlarini xuddi o'zini sifatida qabul qilish, uning qaysidir etnik jamiyatga tegishlilikini tushunish, mamlakatni diniy birlik, til hamda an'analar, qadriyat va boshqa jamiyatlarga hurmat orqali muhimlashtirish. Bu yo'nalishda uchta asosiy omil ko'rsatilgan.

Milliy o'z-o'zini anglagan insongina Vatan qadrini biladi. Vatan esa tug'ilib o'sgan qishloqdan boshlanadi. O'z-o'zidan ma'lumki, inson qachonki mening Vatanim, yurtim, joyim degan ongli tushunchaga ega bo'lsagina, ushbu xalq, millat dardida yonib yashaydi, uning ravnaqi uchun o'zini fido qiladi. Bunda ta'lim tizimining ahamiyati katta. Chunki ta'lim faoliyati insonning dunyoqarashini shakllantirib, kelgusi mehnat faoliyatining samarali bo'lishi, farovon kelajagini ta'minlaydi.

XULOSA

Xulosa sifatida quyidagi fikrlarni keltirmoqchimiz:

- ta'lim muassasalarida o'quvchi-yoshlar va talabalarning yoshiga mos ravishda milliy-axloqiy sifatlarni singdirish orqali o'zligini anglashga yordam beradigan differensial peda-gogik-psixologik dasturlarni yaratish;
- darslik, o'quv qo'llanmalarda milliy-axloqiy sifatlarni, qadriyatlar, ajdodlarimiz me-rosini aks ettiruvchi manbalardan unumli foydalanish;
- ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani bugungi kun talablari darajasiga ko'tarish, yoshlar dunyoqarashiga ta'sir qiluvchi turli madaniy, siyosiy, ijtimoiy tadbirlarni tashkil etish;
- pedagog kadrlarni ma'naviy-axloqiy bilimlarini chuqurlashtirish, o'z fanining sirlarini yoshlarga yetkazishda milliy g'ururni shakllantiruvchi tarixiy manbalardan foydalanish;
- yoshlar bilan turli sohaning yetakchi, namunali, ya'ni zamonamiz qahramonlari bilan davra suhbatlari va uchrashuvlar o'tkazish; ularda ma'naviy axloqiy sifatlarni rivojlantirish uchun yosh va psixologik xususiyatlarni hisobga olish;
- yosh davrlarga mos tarbiya vositalari va metodlari, psixologik ta'sir o'tkazuvchi usul-larni tanlay bilish;
- yoshlarda milliy o'z-o'zini anglashni shakllantirishda muborak qadamjolarini ziyorat qilish, tarixiy maskanlarga sayohat uyushtirish, xalq og'zaki ijodi bilan yaqindan tanishtirish g'oyat muhim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзиёев Ш.М. Ҳалқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Тошкент.: Ўзбекистон. 2018, -Б.37.
2. Зайниддинов Т.Б. Соғлом турмуш тарзини тўғри ташкил қилишда жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларининг педагогик фаолияти // Жисмоний тарбия ва саломатлик журнали. 2019, 2(75). –Б.60.
3. Степаненко О.А. Поиск идентичности как константа немецкой культуры. // Журнал: Вестник Ленинградского гос.унив. им. А.С.Пушкина. 2013. № 7. – С. 80-90
4. Левин К. Теория поля в социальных науках. СПб., 2000. – С. 67-68
5. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллат, -Тошкент: Янги аср авлоди. 2008.
6. Қаҳҳорова Ш.Б. Глобал маънавият глобаллашувнинг ғоявий асоси, -Тошкент: Тафаккур, 2009.
7. Мадаева Ш.О. Идентиклик антропологияси, -Тошкент: Нишон ношир, 2015.
8. Файзуллаев А.Ф. Научное творчество Мухаммеда ал-Хоразми.-Т.:Фан. 1983 й.